CEEOL copyright 2019

Kanász Viktor

Fráter György meggyilkolásának ikonográfiai megjelenítése

A Központi Papnevelő Intézet egy kevésbé ismert festménye Istókovits Kálmántól[1]

Fráter (Martinuzzi) György életét, s különösképpen halálának körülményeit napjainkig nagy érdeklődés övezi Magyarországon, s külföldön egyaránt, így a Fráter-ikonográfia is sok, témájában és ábrázolásmódjában is igen különböző művet tud felmutatni. Ennek ellenére a pálos szerzetesből lett püspök-bíborossal foglalkozó írások többnyire ugyanazt a néhány képet használják. Ezért jelen írásomban az ábrázolások gazdagságára kívánom felhívni a figyelmet, s így a Fráter-ikonográfia alapvonásainak felvázolása után egy alig ismert, ám művészi értékét tekintve jelentős 20. századi Fráter György-ábrázolást is bemutatok.[2]

[1] Készült az MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoportban.

[2] A kora újkor több személye kapcsán már rendelkezünk ilyen irányú kutatásokkal, például: Cennerné Wilhelmb Gizella: *A Zrínyi család ikonográfiája*, Bp. 1997; Tüskés Gábor: *A szigetvári és a költő Zrínyi Miklós képi ábrázolásai*, In: A Zrínyiek a magyar és a horvát históriában, szerk. Bene Sándor–Hausner Gábor, Bp. 2007, 219–268; Papp Júlia: *Adatok Zrínyi Miklós, a szigetvári hős ikonográfiájához*, Hadtörténelmi Közlemények, 122. (2009) 2. 506–524; Tüskés Anna: *Mikes Kelemen képzőművészeti ábrázolásai*, In: Hóvári János–Tasnádi Edit–Tüskés Anna–Tüskés Gábor–Vásáry István: Mikes Kelemen Rodostó magyar krónikása, szerk. F. Tóth Tibor, Bp. 2012, 90–126; Tusor Péter: *A legkorábbi Pázmány-portré „rejté-*

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

Az életút

A 16. század politikusai közül kiemelkedik Fráter György alakja.[3] Az oly nagy karriert befutott pálos szerzetes az 1480-as évek elején született Horvátországban, vélhetőleg Kamicsác (Kamičac) várában, az Utienesović köznemesi családban. Fiatal éveit udvari vitézként töltötte, majd belépett a pálos rendbe. 1528-ban maga mögött hagyta a kolostori életet, és a Szapolyaiak szolgálatába állt. Első komoly megbízatását 1532-ben kapta, amikor a budai vár udvarbírájává nevezték ki. Ezt követően folyamatosan emelkedett a ranglétrán, Szapolyai egyik legfontosabb emberévé vált. Szerepét jól mutatja, hogy János király halálakor fia, János Zsigmond gyámságát Fráterre bízta.

Buda 1541-es megszállása után Fráter a keleti országrész – a későbbi Erdélyi Fejedelemség – megszervezése során kiemelkedő eredményeket ért el. Fráter György kezében óriási hatalom koncentrálódott: többek közt Erdély főkapitánya, kincstartó, főbíró és vajda lett, majd 1534-től a nagyváradi püspöki méltóságot is viselte. Sőt, III. Gyula pápa az 1551. október 12-i konzisztóriumon – I. Ferdinánd ajánlására – bíborossá kreálta, s megkapta

lye", Művészettörténeti Értesítő, 62. (2013) 2. 303–310. Jelen írásomban elsősorban a képi ábrázolásokkal foglalkozom.

[3] Fráter György életéről legújabban Oborni Teréz és Adriano Papo írt monográfiát. Oborni Teréz: *Az ördöngös Barát. Fráter György (1482–1551)*, Pécs–Bp. 2017; Adriano Papo: *Giorgio Martinuzzi. Figura e ruolo politico di un monaco-statista dalmata nella storia ungherese del cinquecento*, Szombathely 2011; Gizella Nemeth Papo–Adriano Papo: *Frate Giorgio Martinuzzi. Cardinale, soldato e statista dalmata agli albori del Principato di Transilvania*, Aracne 2017. A halála utáni szentszéki vizsgálatról: Barta Gábor: *Vajon kié az ország?* Bp. 1988; Kanász Viktor: *Fráter György gyilkossági perének forrásai a vatikáni levéltárban*, In: Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (CVH I/15), szerk. Tusor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás, Bp.–Róma 2017, 173–185.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

Id. Storno Ferenc Fráter György mellképe a nagyváradi püspöki palota dísztermében (Vígh László Miklós felvétele)

az esztergomi érseki címet is. Mindezt azzal érdemelte ki, hogy hosszú, kitartó munkával sikerült I. Ferdinánd uralma alatt újra egyesítenie a keleti országrészt a királysággal, eközben pedig a várható oszmán támadást is késleltetnie.

Egy nagy problémával azonban nem tudott megbirkózni: tartózkodó viselkedése, valamint Isztambullal fenntartott rendszeres diplomáciai kapcsolata révén mérhetetlen bizalmatlanság övezte. Mindennek az lett a következménye, hogy a Habsburg csapatok élén Erdélybe érkező Nádasdy Tamás és Giovanni Battista Castaldo nem bízott benne, s biztosra vették, hogy el fogja árulni őket. Ezért Castaldo a király előzetes beleegyezését kérte – s meg is kapta – Fráter esetleges megölésére. Erre az 1551 második felében érkező török támadás adta meg a végső indítékot. Ekkor Fráter György késlekedett összehívni a katonáit, s diplomáciai manőverekkel megpróbálta újra elnyerni az oszmán

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

vezetők bizalmát. Ezt látván Castaldo az 1551. december 16–17. közötti éjjelen az alvinci kastélyban zsoldosaival több szúrással és puskalövéssel meggyilkoltatta Frátert.

A Fráter-ikonográfia

Nem mindennapi életének és halálának köszönhetően az elmúlt évszázadokban Európában, s elsősorban Magyarországon nem csak az írók kedvelt alakjává vált, hanem számtalan képzőművészeti ábrázolás: festmény, metszet és szobor készült a bíborosról. Eme ábrázolásokat többféleképpen tipologizálhatjuk, tehetjük mindezt idő, alkotási forma vagy helyszín alapján, azonban legcélszerűbb a témájuk szerint rendszerezni őket. E tekintetben négy nagyobb csoportot különíthetünk el a Fráter-ikonográfiában.

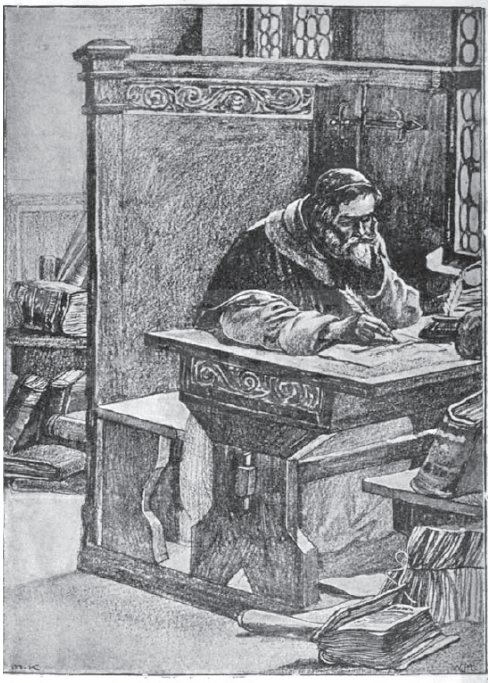

A levelet író Fráter. Illusztráció Benedek Elek könyvének 1914-es kiadásából

Az első csoportba azon alkotások tartoznak, amelyek a főpapot portrészerűen mutatják be. Ilyen típusú ábrázolást már a 16–17. századból ismerünk. Sokat használt Pollák Zsigmond fametszete, amely a 19. század végén készült a Draskovich grófok trakostyáni vár-

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

A częstochowai kolostor előcsarnokában található festmény (Pátkai Ádám Sándor felvétele)

kastélyában lévő festményről, amely feltehetően Fráter György egykorú ábrázolása.[4] Eme ábrázolásra kísértetiesen hasonlít a Loire menti Beauregard ősi kastélyának középkori és kora újkori államférfijait bemutató festménysorozatában található Fráter-portré.[5] E képen nagyváradi püspökként és kardinálisként nevezik meg Frátert, aki fehér ruhája felett vörös köpönyeget visel. A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka is őriz egy mellképet, ahol csak bajuszt, valamint egy teljes alakos festményt, amelyen bajuszt és szakállat visel a barát. Mindkettő 18. századi eredetű, alkotóik ismeretlenek, annyi azonban közös bennük, hogy mindkét képen bíborosi öltözetben látható Fráter György.[6]

[4] Barta 1988, 2. kép; Oborni 2017, 8. kép; Papo 2011, 1. kép.

[5] Oborni 2017, 11–12. Ezúton is köszönöm Oborni Teréznek, hogy elküldte a festményről készült fényképét.

[6] Magyar Nemzeti Múzeum (MNM), Grafikai gyűjtemény, 1. sz. 9950., MNM, Festménygyűjtemény, 1. sz. 209. Ezúton is köszönöm Gödölle Mátyás értékes információit.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

Tudomásunk van egy 1754 után, Johann Lucas Kracker műhelyében keletkezett félalakos Fráter-portréról is, amely jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Képtárában található.[7] A képen a barátot – a címere mellett – fehér pálos habitusban, bíborosi kalapban, pálcát tartva ábrázolja. Érdekessége az, hogy egy, az alábbiakban ismertetendő itáliai ábrázoláshoz hasonlóan, a felirat olivetánusként említi Frátert.[8]

Mivel Martinuzzi sokáig viselte a váradi püspöki címet, nem csodálkozhatunk azon, hogy a város történelmi emlékezetében mindmáig fontos szerepet tölt be. Jó példa erre az, hogy a nagyváradi katolikus püspökség gyűjteményében található egy ismeretlen festő által készített olajfestmény, amely azért különleges, mert a kép alján futó szöveg nem pálos szerzetesként, hanem Várad püspökeként mutatja be a bíborszínű ruhában lévő barátot. Ezért is feltételezhető, hogy megrendelője nagy valószínűséggel Benkovich Ágoston lehetett.[9] Fráter emléke a későbbi évszázadokban is élő maradt: a nagyváradi püspöki palota díszterminek falán többek közt Pázmány Péter mellett a főpapként ábrázolt

[7] A vászonalapra alkotott olajfestmény 107×72 cm-es. Jávor Anna: *Összeírás, leltározás... Kracker-képek nyomában a szerzetesrendek II. Józsefkori feloszlatásának idején*, In: A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1997–2001, Művészettörténeti tanulmányok Sinkó Katalin köszöntésére, szerk. Király Erzsébet–Jávor Anna, Bp. 2002, 69–80, 69–71. 76; Papo 2011, 2. kép. A művel jelenleg Bicskei Éva foglalkozik, s előreláthatóan a jövő évben megjelenő munkájában tisztázni fogja az ábrázolás eredetét és történetét.

[8] GEORGIVS MARTINVSIVS S.R.E. CARD OLIVETANVS ARCHIEPS STRIGONIVS ET REGNI VNGARIAE STRENVVS MODERATOR.

[9] A festmény 45×36 cm. *Felix terra. Istorie şi artă ecleziastică în Episcopia Romano-Catolică de Oradea Felix terra. Történelem és egyházművészet a Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegyében*, szerk. Raluca *Mălăncioiu–Balla Tünde–Lakatos Attila, Bucureşti* 2017, 134–135. (A vonatkozó részt Balla Tünde és Lakatos Attila írta.)

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

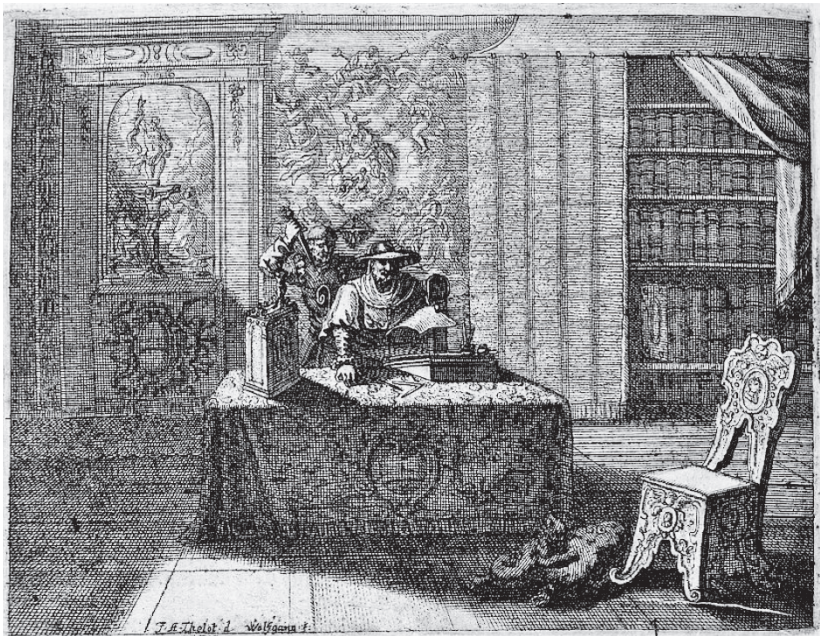

Johann Andreas Thelott és Georg Andreas Wolfgang rézmetszete

barát mellképe is megtalálható, amelyet id. Storno Ferenc 1879-ben festett meg.[10]

A barátról készült köztéri alkotások is általában e csoportba tartoznak. Andrejka József Fráter György-szobra 1896-tól áll az országház keleti homlokzatának déli részén Teleki Mihály szobra mellett.[11] Az alkotás elsősorban Fráter György katonai-hadvezéri érdemeit emeli ki, ugyanis szerzetesi csuhája alatt láncingben és mellvértben, karddal az oldalán szemléli Fráter György a Kossuth Lajos teret. 1991-től Sajóládon, Martinuzzi szerzetesi

[10] Dukrét Géza: *A nagyváradi római katolikus püspöki palota*, Művelődés, 58. (2005) 1. 26–27, 27.

[11] Kelecsényi Kristóf Zoltán: *Az Országház szobrai*, Bp. 2017, 42. 43. 101. 102.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

életének fontos helyszínén, a helyi általános iskolában áll Varga Éva márványalkotása, amelyen Fráter bíborosi kalapot visel. Végül a Tóth Emőke szobrászművész által készített, Székelyudvarhelyen, az Emlékezés Parkjában lévő mellszobor pedig egyszerű szerzetesi habitusban ábrázolja Fráter Györgyöt.[12]

A második kategóriába azok az alkotások tartoznak, amelyek Fráter Györgyöt valamely esemény, hétköznapi vagy történelmi tett közben ábrázolják. Különlegesnek számít e csoportban a lengyelországi *częstochowai pálos kolostorban található, 17. századi, öt képből álló* sorozat, amely a barát életének bizonyos állomásait mutatja be.[13] *Az előcsarnokban lévő – latin nyelvű felirattal ellátott – freskókon* Fráter elsőként pálos habitusban rendtársai között látható. Ezt követően püspökké avatását fején püspöksüveggel ábrázolják. A következő, majdnem három és fél méter széles freskó fiktív képe pedig azt mutatja be, hogyan kreálja bíborossá III. Gyula pápa V. Károly császár előtt Fráter Györgyöt. Ezt követően Fráter György meggyilkolása látható, majd utolsóként már a ravatalon fekve mutatja a bíborosi ruhában lévő szerzetest.[14]

A külföldi Fráter-ábrázolások közül az egyik legkülönösebb az itáliai Monte Oliveto Maggiore (Siena) Benedek-rendi monostor könyvtárának előcsarnokában található. A temperafestményt – az alatta lévő felirat szerint – 1631-ben a gdanski Fra Antonio Maria Müller olivetánus laikus testvér készítette, s az olaszos arcvonásokkal rendelkező Frátert Lippa ostroma közben

[12] Fábián Gyula: *A székelyudvarhelyi Emlékezés Parkja*, Kolozsvár, 2006, 21. 66.

[13] Udvarhelyi Nándor: A *częstochowai pálos kolostor magyar emlékei, Bp. 2010, 45*–50.

[14] Pámer László: *Czenstohówa, a lengyel pálosok kolostora (első közlemény)*, Katolikus Szemle, 20. (1906) 2. 145–170, 166–168. Oborni 2017, 41. 162. 221. 244.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

Edwin Lawrence Godkin 1853-ban kiadott könyvében megjelent illusztráció

lovon, fehér ruhában és bíborosi kalapban a hadsereg vezetőjeként ábrázolja, s a kép fölött a bíboros címere is megtalálható.

A festmény érdekessége – a témaválasztása mellett – az, hogy a felirat nem pálosnak, hanem olivetánus szerzetesnek nevezi meg a barátot. Az eddigi szakirodalom szerint a tévedés oka valószínűleg egy Fráter mellett lévő festmény lehetett, amely az 1441-ben elhunyt Bernardo Filipponi de Vercelli olivetánus apát, dömösi prior alakját ábrázolja a magyar címerrel egyetemben. Miatta tarthatták úgy Itáliában, hogy a magyar pálosok az

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

olivetánusokhoz tartoztak.[15] Azonban mindez nem magyarázza, hogy az előbb bemutatott, véleményem szerint azonban további, ennél meggyőzőbb érveket is fel lehet hozni. Főleg annak tükrében, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Képtárában található portré is olivetánusként említi Frátert, s a két kép közötti kapcsolatról jelenleg nincs tudomásunk. Akkor mégis honnan származhat e tévedés? A lehetséges okok közül a legkézenfekvőbb az a tény, hogy mind a pálosok, mind pedig a bencés reformkongregációként működő olivetánusok fehér habitust viselnek. Emellett van egy további, még meggyőzőbb magyarázata is a tévedésnek: a római nemesi származású és Itáliában ismert Ascanio Centorio degli Hortensi történetíró olasz nyelvű, 1566-ban megjelent művében bencésként írja le Frátert.[16]

A dualizmus kori magyar festészet egyik kedvelt korszaka volt a 16–17. század, s ezáltal Fráter alakja ismét vászonra került. Madarász Viktor 1879-ben készült festménye azt a pillanatot ábrázolja, amikor Izabella királyné – ölében fiával, János Zsigmonddal – fogadja Szulejmán szultán követét. A háttérben ott áll Fráter is, pálos habitusban, jogart markolva, karddal az oldalán,

[15] Horváth Zoltán György: *Képek a középkori Itália magyar emlékeiből*, Bp. 2003, 70–71; *Itáliai magyar emlékek*, szerk. Florio Banfi–Sárközy Péter–Kovács Zsuzsa–Horváth Zoltán György, Bp. 2007, 220–221. A dömösi olivetánusokat Zsigmond császár telepítette le, s az 1430-as évektől 1444-ig éltek Dömösön. Puskely Mária: *Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia*, II. Bp. 1998, 900–902. Az eset kísértetiesen hasonlít Pázmány Péter egy korai ábrázolásához. Tusor 2013, 303–310.

[16] *„… si fece Fratre dell'ordine di Santo Benedetto, nel monasterio di Santo Paolo appresso Buda …"* Ascanio Centorio degli Hortensii: *Commentarii della guerra di Transilvania*, In Vinegia 1566, 24. Waczulik Margit: *A török korszak kezdetének nyugati történetirodalma a 16. században*, Bp. 1937, 33. Centorio Fráter György-képéről: Szekfű Gyula: *Két historiographus Castaldo erdélyi seregében*, Századok, 48. (1914) 1. 17–33. 29–33. A Buda melletti bencés kolostor valószínűleg a pálos budaszentlőrinci kolostorra utal, ahol valószínűleg Fráter ténylegesen élhetett. Oborni 2017, 40.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

s a fehér ruha felett mellvértben.[17] Ugyanezt a jelenetet ábrázolja Vizkelety Béla és Marastoni József 1864-es kőrajza. Itt a szakállas barát bő püspöki ruhában található Izabella királynő mellett.[18]

Than Mór is megfestette az 1860-as évek végén a barátot, amikor Izabella királyné lemondását vitte vászonra.[19] A képen az ősz hajú és szakállú Fráter fehér pálos habitusban s arra húzott bíborosi palástban, birétumát földre téve térdel a síró királyné és János Zsigmond mellett. Than az évtized elején, 1862-ben megfestette János király halálát is.[20] Az olajfestmény központi alakjaként tűnik fel köpenyben és fehér habitusban a halott király fölött álló ősz barát. E csoportba tartozik továbbá Gergely Imrének a Képzőművészeti Társulat 1904-es téli kiállításán bemutatott festménye, amely a tordai országgyűlésen felszólaló Utienesovićot ábrázolja.[21] Végül itt kell megemlítenünk azt az ismeretlen alkotótól származó rajzot, amely a levelet író barátot mutatja be, s Benedek Elek *Hazánk története az ifjúság számára* című művének vonatkozó részét ékesíti.[22]

A harmadik csoportba a Fráter-apoteózisok tartoznak. Jelenleg egy ilyen ábrázolástípus ismert: Pannonhalma Főapátsági

[17] Veszprémi Nóra: *Madarász Viktor*, Bp. 2014, 61–62.

[18] MNM, Történelmi Képcsarnok, ltsz. 4767; Révész Emese: *A „magyar régészeti festészet úttörője": Vízkelety Béla (1825–1864)*, „Képes világ". Tudományos konferencia a 19. századi magyarországi illusztrált sajtóról (tanulmányok Budapest múltjából, 39.), szerk. Szvoboda Dománszky Gabriella, Bp. 2014. 331–378. 358.

[19] 160×126 cm-es olajfestmény, Acsády Ignácz: *Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608*. In: A magyar nemzet története, szerk. Szilágyi Sándor, 5. köt., Bp. 1897. A 304–305. oldalak közötti ábra.

[20] Acsády 1897. A 141. oldal előtti ábra.

[21] Vasárnapi Újság, 51. (1904) 47. (1904. november 20.) 801. 806.

[22] A kép címe: *György barát levelet ír a nép érdekében Ferdinánd királynak*. Benedek Elek: *Hazánk története az ifjúság számára*, (második kiadás) Bp. 1914, 265.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

Múzeumában található egy 18. század közepére datált olajfestmény, amely egy trónuson ülő nőalak Fráter-arcképet tart kezében.[23] A kép üzenete Szilágyi András szerint az, hogy az utókor felismeri érdemeit, s igazságot szolgáltat neki, amit saját kora és a későbbi évszázadok megtagadtak tőle.[24]

Végül a negyedik típust az 1551. december 16–17-i esemény, a bíboros meggyilkolásának ábrázolásai alkotják. E képeken egy asztal mellett ülve/állva, pennával kezében láthatjuk a barátot, akit általában karddal vagy tőrrel, esetleg pisztollyal egy vagy több zsoldos készül megtámadni. Külföldön e Fráter-ábrázolás a leggyakoribb.

Az első általam ismert ilyen típusú alkotás a 17. század első felében keletkezett a bázeli származású id. Matthäus Merian (1593–1650) keze nyomán, aki valószínűleg a frankfurti műhelyében készítette el Martinuzzi meggyilkolását bemutató rézmetszetét.[25] A képen az asztalnál ülő idős, szerzetesi ruhában lévő főpapra három irányból tőrrel, karddal, valamint pisztollyal támadnak rá a zsoldosok.

Valószínűleg e századból származik a már említett częstochowai freskó, ahol a bíborosi habitusban egy asztal fölé hajolva levelet író barátot egy tőrrel és egy karddal készülnek a mögötte álló férfiak leszúrni.[26] Található a kolostorban továbbá egy 1634

[23] Pannonhalma Főapátsági Múzeum, Képzőművészeti Gyűjtemény, 1. sz. 165.

[24] Szilágyi András: *Magyar főpapok apoteózisa. Barokk festménysorozat a nagyszombati királyi-érseki konviktus könyvtárterméből*, Ars Hungarica, 25. (1997) 1–2. 289–312, 297–298.

[25] MNM, Grafikai gyűjtemény, 1. sz. 11605., *A magyar kereszténység ezer éve*, szerk. Cséfalvay Pál, Bp. 2002, 59. (A vonatkozó rész Basics Beatrix munkája.); Barta 1988, 3. kép.

[26] Nyári Sándor: *A czenstochowai pálos-kolostor és magyar műemlékei*, Bp. 1091, 49–53; Udvarhelyi 2010, 48. A festmény sarkában található felirat: *Cardinalis Martinusius intentus fidei conservandae et vindicando a Turcis*

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

körüli keltezésű olajfestmény, ahol a bíborköpenyes Frátert két támadója hátulról egy karddal szúrja át.[27]

A század végén ugyancsak német földön született a következő idesorolható alkotás: Johann Andreas Thelott és Georg Andreas Wolfgang 1694-ben készített egy rézmetszetet Fráter haláláról. E kép érdekessége, hogy a gyilkosság itt a többi ábrázolással ellentétben nem csoportos tett, ugyanis a bíborosi öltözetben lévő s éppen olvasó barát mögött csupán egy személy áll, aki egy tőrrel készül leszúrni Frátert.[28] Másfél évszázaddal később, valószínűleg a Merian-ábrázolást mintául véve, Edwin Lawrence Godkin Londonban kiadott *The History of Hungary and the Magyars: From the Earliest Period to the Close of the Late War* című könyvéhez is készült egy hasonló, ám az előzőekhez képest jóval sematikusabb illusztráció (1853).[29]

Rákosi Nándor 1859-ben Bécsben örökítette meg egy olajfestményen Martinuzzi halálát.[30] A képen az asztalnál ülő és éppen levelet író, bíborosi ruhát viselő, ősz hajú és szakállú Fráter mögött egy zsoldos katona jobb kezében egy tőrrel készül lesújtani,

---

regno consilium celebraturus, a subordinatis sicariis transfigitur ingeminansque Sacra Jesu Mariae nomina moritur.

[27] A festmény felirata Frátert tévesen veszprémi püspökként nevezi meg. Nyári 1091, 67; Udvarhelyi 2010, 57.

[28] Paul Rycaut: *Die Neu-eröffnete Ottomanische Pforte*, Augsburg 1694, 202.

[29] Ez esetben szintén egy pisztollyal, egy karddal, valamint egy tőrrel felszerelt zsoldos készül megtámadni a szerzetesi ruhában pennával a kezében az asztalnál ülő barátot. Az alkotó kilétét homály fedi. Edwin Lawrence Godkin: *The History of Hungary and the Magyars: From the Earliest Period to the Close of the Late War*, London 1853, 168.

[30] Rákosi (Krebsz) Nándor (Szeged, 1832 – Budapest, 1884) vászonalapra festette 136×109 cm-es olajfestményét. H. Szilasi Ágota: *Arcok I. Az egri Dobó István Vármúzeum Képzőművészeti gyűjteményében lévő történeti (főúri polgári, főpapi) festett és szobor arcképábrázolások*, Agria, XXXVI, szerk. Petercsák Tivadar–Veres Gábor, Eger 2000, 423–497, 432, 467.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

miközben az ajtón keresztül további fegyveresek érkeznek. Orlai Petrics Soma is tervezte, hogy megfesti a főpap halálát, egy ceruzarajzot is készített a témáról, ám végül a festmény nem született meg.[31] A tervezet szerint Fráter nem egy asztalnál, levélírás közben lett volna látható, hanem egy oltár előtt hátrál éppen a felé tőrrel támadó zsoldos elől. Az ötlet azonban mégis hasznosult, ugyanis a *Képes Világ* folyóirat 1866. számában Vértesi Arnold *Martinuzzi halála* című írása mellé a szerkesztők egy nagyméretű „ingyen jutalomképként" egy Orlai munkája alapján készült ábrázolást adtak az olvasóknak.[32]

Jantyik Mátyás ugyanezt a témát választva hasonló módon járt. 1904-ben a készülő kép vázlatát bemutatta, azonban nem tudok róla, hogy a kép végül elkészült volna. A vázlat érdekes megoldást mutat be, ugyanis nem a gyilkosságot, hanem az azt követő eseményeket mutatja be.[33] A fehér ruhában lévő Fráter holtan fekszik a padlón, miközben a zsoldosok éppen felette tanácskoznak. Az ajtót őr vigyázza, s már nekiálltak összegyűjteni az asztalon heverő leveleket.

Istókovits Kálmán művei

Végül a már említett *częstochowai fesmény mellett – ahol az előző ábrázolásokhoz hasonlóan a barát bíborosi ruhájában*

[31] A mű adatai: Orlai Petrics Soma: *Martinuzzi meggyilkoltatása*, lapméret: 267×195 mm, papír, ceruza, Magyar Nemzeti Galéria, Grafikai Gyűjtemény, 1. sz. FK. 4480. Az adatokat Csizmadia Krisztinának köszönhetem. *Egy gyűjtő és gyűjteménye, Ernst Lajos és az Ernst Múzeum*, szerk. Róka Enikő, Bp. 2002, 285; Keserü Katalin: *Orlai Petrics Soma, 1882–1880*, Bp. 1984, 79. ábra (kat. 145); Galamb Zsuzsanna–Zsemberi Laura: *Orlai Petrics Soma irodalmi barátságai*, In: Orlai Perics Soma (Mezőberény, 1822 – Bp., 1880), szerk. Galamb Zsuzsanna, [h. n.] 2011, 36–48, 41.

[32] Képes Világ, szépirodalmi és ismeretterjesztő folyóirat, 1. (1866) 248–249.

[33] Vasárnapi Újság, 50. (1903) 43. (1903. október 25.) 717. 721.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

éppen levelet ír a támadás közben – e csoportba tartoznak Istókovits Kálmán alig ismert művei. Ezek között viszonylagos ismertséggel a címben is említett, 1947-ben a budapesti Központi Papnevelő Intézet földszintjén készített festmény bír.

Istókovits Kálmán 1947-ben készült festménye a Központi Papnevelő Intézetben (a szerző felvétele)

A 17. században Nagyszombatban alapított, majd Budára, a volt jezsuita rendházba költöztetett *Seminarium Centrale* 1805-ben került Pestre, a mai Papnövelde utcában álló egykori pálos kolostorba. A szeminárium a II. világháború alatt több bomba- és aknatalálat következtében igen komoly károkat szenvedett.[34] A front elvonulta után szinte azonnal elkezdődtek a helyreállítási munkálatok, amelyekben az ott tanuló kispapok is kivették a részüket. Nemcsak a régi állapotok visszaállítása, hanem az épület további díszítése is a tervek között szerepelt, ugyanis 1947-ben a szeminárium alapításának 300. évfordulóját méltóképpen meg kívánták ünnepelni.[35]

[34] Kopp Jenő: *A háromszáz éves pesti papnövelde*, Bp. 1948, 20; Török József: *A 350 éves Központi Papnevelő Intézet*, Bp. 1998, 34.

[35] Török 1998, 34.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

Istókovits Kálmán tondóvázlata
(SVI, l. sz. 220., a szerző felvétele)

Ennek okán a szeminárium földszinti körfolyosójának boltozatain, a négy méter magas csehsüvegboltozatban 24 kör alakú festmény, ún. tondó megfestését is tervbe vette Péterffy Gedeon pápai káplán, a szeminárium vicerektora.[36] Négy művész hat-hat freskó elkészítését vállalta, amelyek egy-egy központi gondolatot, történetet bontottak ki. Heintz Henrik a központi szeminárium történetét, Kontuly Béla a magyar történelemből a katolikus egyházzal kapcsolatos jeleneteket, Medveczky Jenő a nagyszombati jezsuita egyetemnek a pesti egyetem megalapításáig terjedő történetét, s végül Istókovits Kálmán[37] – az épület pálos

[36] Boér Miklós írja 1947 júniusában: „Készül a kis quadrum művészi kiképzése, a kerengő boltívein elhelyezett tondóknak 24 művészi freskóval való kiegészítése...". Kopp 1948, 21.

[37] Istókovits (Istókovics/Istokovits) Kálmán 1898. szeptember 2-án Siklóson született. 1916-tól kezdett el festeni. 1921–1927 között a Képzőművészeti Főiskola hallgatója volt, s már 1922-ben kiállításon mutatta be műveit. Sokat járt külföldön, tanult és alkotott Bécsben, Milánóban, 1928-ban Ferenc József-ösztöndíjjal Párizsban, majd 1929–30-ban a római Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként az Örök Városban. Tájképek és történelmi kompozíciók mellett már a 20-as években festett bibliai témákat. 1938-ban az Eukarisztikus Világkongresszus alkalmából a Műcsarnokban rendezett Szent István-kiállításon nyolc darab Szent István életét ábrázoló képet mu-

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

múltját figyelembe véve – a pálosok történetét festette meg. Minderről a korabeli *Új Ember* folyóirat így ír: „A Pálos-sorozatot Istekovits [!] Kálmán: a maga művészeti alkatának legbensőbb vonásaiból fakadó energiával alkalmazkodva a barokk környezet igényeihez mozgalmas, szinte viharzó barokkossággal, egyben úttörő modernséggel, a részleteket összefogó egyszerűbb színekkel és körvonalakkal" festette meg.[38] Így a barokk környezetben, a folyosó északi szakaszán különkülön ábrázolta Remete Szent Pál és Szent Antal találkozását a

Istókovits Kálmán tondóvázlata (SVI, l. sz. 2808., a múzeum felvétele)

tatott be. 1990-ben Budapesten hunyt el. Szabó Ákos András: *Magyar festők és grafikusok életrajzi lexikona, A–K*, Nyíregyháza 2002, 493; Bellák Gábor: *Egy régi festő modern köntösben*, In: Istókovits Kálmán. 1898–1900, szerk. Rieder Gábor, Bp. 2015. A művész Pesten, a szeminárium közelében élt, egykori lakhelyét ma egy 1998-ban állított emléktábla jelzi a Reáltanoda utca és a Szép utca kereszteződésénél.

[38] *Egyházművészetünk diadala*. Új Ember, 4. (1948) 11. (1948. március 14.) 10. Az Új Ember egy újabb, pozitív hangvételű cikkben szintén beszámol a freskókról: *A szépség szolgálatában*. Új Ember, 4. (1948) 20. (1948. május 16.) 6. A szemináriumi szájhagyomány úgy tartja, hogy a művészek fizetsége a környező falvak hívői által felajánlott természetbeni adományok nagysága miatt élelmiszerrel (is) történt. Török József: *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*, Bp. 2002, 232; Török József: *A tizenharmadik század magyar egyháztörténete*, Bp. 2003, 232. Ezúton köszönöm Msgr. Török Józsefnek, hogy felhívta a figyelmemet eme értékes adatokra.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

pusztában, a pálos rend Boldog Özséb által történő megalapítását, Nagy Lajos királyt, amint egy kivirágzott fa jelzi neki, hol építse fel a márianosztrai kolostort, azt, hogy Báthori László pálos szerzetes a hűvösvölgyi remetebarlangban magyarra fordítja a Szentírást, továbbá azt, hogy a török mecset helyén a pálosok felépítik a mai Egyetemi templomot, végül pedig Fráter György meggyilkolását.[39]

Istókovits közel két méter átmérőjű alkotása jól illeszkedik a Fráter meggyilkolásáról szóló ábrázolások sorába, ám érdekes módon nem a gyilkosság előtti, hanem az azt követő pillanatokat örökítette meg. A kör alakú festmény középpontjában a fehér pálos habitusban lévő barát, kezében egy pennát tartva, holtan fekszik egy vastag könyvön, miközben az életét kioltó zsoldosok már kifelé tartanak a szobából. Istókovits sokkal inkább a téma művészi megfogalmazására, valamint az esemény tragikumának bemutatására törekedett, mintsem a források által felvázolható történetek szigorú ábrázolására. Ezt jól példázza a kép bal oldalán feltűnő két nőalak, akiknek az ottlétéről hallgatnak a források. Érdekes, hogy Istókovits a kép jobb oldalán a könyvek fölé egyházi vonatkozású tárgyak helyett fegyvereket: szablyát, buzogányt, nyílvesszőket egy tegezben és kardot helyez el a szobába, amely vagy a háborús helyzetre, vagy pedig arra utal, hogy a barát ifjúkorában udvari vitézként szolgált Corvin János, Tescheni Hedvig és Szapolyai János udvarában.[40] Mindezek előtt

[39] A korszak magyar katolicizmusában Fráter György pozitív személyiségként jelent meg. Mindezt jól mutatja, hogy a Katolikus Diákszövetség – amely minden évben kiállítást szervezett „egy magyar katolikus nagyság emlékének" 1937-ben – Pázmány Péter után – Fráter Györgynek állított emléket az Iparcsarnokban, melyet a pápai magyar nuncius, Angelo Rotta nyitott meg egy latinul elmondott beszéddel. *Az Est*, 28. (1937) 60. (1937. március 14.) 7; *Pesti Napló*, 88. (1937) 60. (1937. március 14.) 20.

[40] Barta 1988, 10; Oborni 2017, 36–39.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

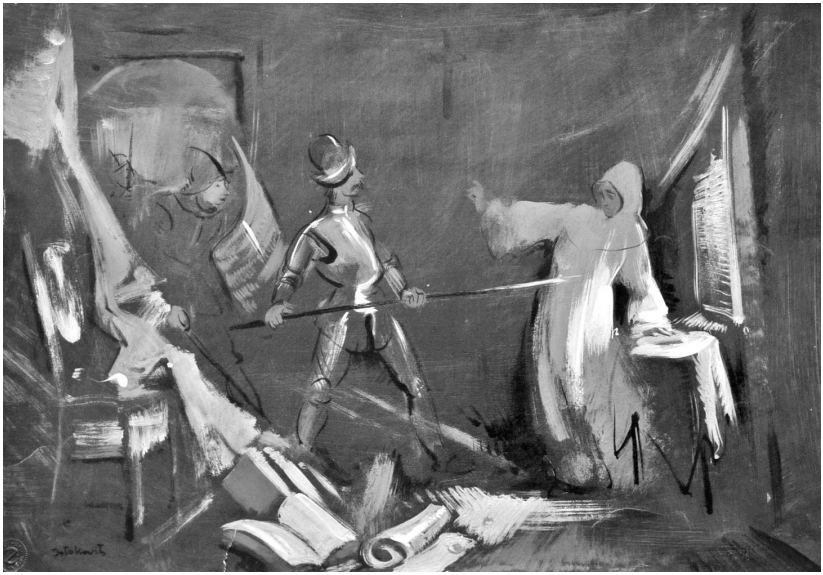

Istókovits Kálmán festménye (SVI, 1. sz. 2353., a múzeum felvétele)

egy oldalra dőlt gyertyatartó áll, rajta egy ráakasztott lámpással, amely a gyertyával egyetemben nem világít, sejtetve ezzel tulajdonosuk halálát. A kép közepén további két zsoldos látható, akik közül az egyik mintha egy fehér leplet rántana le a mennyezetről, ugyanakkor a két alak szándéka kétséges. A kép jobb alsó oldalán az alkotó – hasonlóan a többi művéhez – magát is megjelölte az „ISTOKOVITS K 1947" felirattal.

Istókovits Kálmán hagyatékát jelenleg a siklósi vármúzeumban őrzik. E több ezer képet tartalmazó gyűjteményben további, a szemináriumban lévő festménynél jóval kevésbé ismert Fráter György-ábrázolásokat találhatunk. Ezek között két tondóvázlat is felfedezhető. Az első egy farostlemezre festett, *Martinuzzi György halála (tondóvázlat)* című olajkép, amely a leltár szerint

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

Istókovits Kálmán festménye (SVI, 1. sz. 3991., Balázs Csaba felvétele)

az 1930–40-es évekből származik.[41] Eme ábrázoláson a gyilkosság pillanata látható. Egy lépcsősor tetején a fehér pálos ruhában lévő, tonzúrás barátot egy talpig páncélt viselő zsoldos tőrével szúrja hátba, miközben Fráter kezéből éppen kihull egy vaskos könyv. Érdekes módon e képen is feltűnik a szemináriumi festmény két fontos részlete: a bal oldalon található nagy lepel, valamint a jobb oldalon elhelyezett fegyverek.

E mű mellett még egy papíralapra festett olaj tondóvázlatot is találunk, amely a *Martinuzzi György halála (tondóvázlat)* címet viseli, és az 1947-es évszámmal van ellátva.[42] E kisméretű képen szerzetesi csuhájával az arcát eltakaró barát a székét, valamint

[41] Az ábrázolás 50×50 cm nagyságú. Siklósi Vármúzeum, SVI, 1. sz. 220. Ezúton köszönöm Balázs Csabának és Régert Andrásnak a siklósi gyűjtemény kutatása során nyújtott segítségüket.

[42] A kép 21×21 cm-es. Siklósi Vármúzeum, SVI, 1. sz. 2808.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

az asztalon lévő keresztet és könyvet feldöntve a sarokba hátrál, miközben a szobába berontó vértezett zsoldos egy alabárddal szíven döfi. Valószínűnek tartom, hogy e két kép a szemináriumi munka során keletkezett, s éppen ezért az elsőként bemutatott tondóvázlat dátumát is 1947-re lehet datálni. Bár e vázlatok nem kerültek végül kidolgozásra, azonban az ötletet nem vetette el örökre a művész.

A siklósi vármúzeum gyűjteményében található egy olajfestmény, amely a leltár szerint az 1930–40-es évekből származik.[43] E kép alapkoncepciójában az utóbbi tondóvázlatot tükrözi vissza: egy spanyol vértezetben lévő zsoldos alabárddal döfi le a sarokba

Istókovits Kálmán 1951-es festménye (SVI, 1. sz. 32., a szerző felvétele)

[43] A festmény 63×44 cm-es nagyságú. Siklósi Vármúzeum, SVI, 1. sz. 2353.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

hátráló barátot. A különbség a kép jobb kimunkáltsága mellett pusztán annyi, hogy a Frátert megtámadó zsoldos mögött egy újabb, huszárpajzzsal felszerelt katona is feltűnik, valamint itt a szék helyett felborított könyvek hevernek a földön.

Istókovitsot valószínűleg nagyon foglalkoztatta a téma, ugyanis az eddigi képek alapján festett két továbbit is. Az egyik *Martinuzzi György kivégzése* című festmény az 1940-es években keletkezett, s jelenleg a siklósi polgármesteri hivatal nagy tanácstermében található.[44] A munka a legutóbb ismertetett Istókovits-mű részletesebb kidolgozása, annyi különbséggel, hogy itt a kép közepén az éppen felboruló széket láthatjuk. Sötétebb tónusokkal szinte ugyanezt a kompozíciót festette meg 1951-ben a *Martinuzzi György halála* című, mára igen rossz állapotba került vászon olajfestményen is.[45] Két nagy eltérés mégis található: egyrészt Fráter sokkal inkább egy katona rettegő arcvonásait hordozza, mintsem egy szerzetesét, mellvértben, sisakban, karddal a kezében áll, valamint a jobb kezéből egy nyílvessző áll ki. A kép közepén, a háttérben pedig a szoba egysíkú ábrázolása helyett apokaliptikus csatajelenet bontakozik ki, ahol a tűzvész mardosó lángcsóvái és ledőlt oszlopok között folyik a harc az oszmán katonákkal.[46]

Véleményem szerint a 2353-as leltári számú képet a 2808-as számú tondóvázlat ihlethette, s csupán vázlat lehetett a később keletkezett két másik festményhez. Mivel az utolsó ismertetett ábrázolás 1951-ből származik, feltételezhetjük, hogy 1947 és 1951

[44] Az alkotás egy 200×252 cm-es vászonra festett olajfestmény. A képen a dátum utolsó száma nem látszik. Siklósi Vármúzeum, SVI, 1. sz. 3991.

[45] Siklósi Vármúzeum, SVI, 1. sz. 32. A 181 x 150 cm-es képet a festő saját, a mű jobb alsó sarkába rejtett feljegyzése alapján lehet datálni.

[46] Egy érdekességre érdemes még felhívni a figyelmet. Fráter bal keze egy kinyitott könyvön nyugszik, amelynek a lapján a 45-ös szám látszik. Jelenleg nem tudom a szám megfejtését, talán a 45-ös zsoltárra vonatkozik.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

A częstochowai kolostor előcsarnokában található festmény (Pátkai Ádám Sándor felvétele)

között keletkezhetett e vázlat, s ezt követően, 1947 és 1949 között alkothatta meg Istókovits a városházán lévő képet.

Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a tragikus esemény éveken át sokat foglalkoztatta Istókovits Kálmánt, aki háromféle elképzelést is kidolgozott a szemináriumi tondó elkészítéséhez. Két vázlaton, valamint az ezt követően megalkotott három munkáján is a gyilkosság pillanata látható, tehát ez a koncepció állhatott hozzá a legközelebb. Felmerül a kérdés, hogy végül miért nem ez a megoldás került a szemináriumba. Pontos választ nem tudok adni, de talán feltételezhető, hogy végül maga a művész vagy Péterffy Gedeon vicerektor túl erőszakosnak találta az elképzelést egy papokat képző intézet folyosójára, ezért inkább a gyilkosság utáni pillanatok kerültek a falra, a halált hozó fegyverek ábrázolása nélkül.

CEEOL copyright 2019

CEEOL copyright 2019

Összegzés

Mindezek fényében elmondható, hogy témájuk szerint a Fráter-ábrázolások négy nagy típusát különböztethetjük meg. Először a bíborost portrészerűen ábrázoló alkotásokat, másodszor Frátert valamilyen tevékenység közben (követ fogadása, a Szent Korona átadása, levélírás stb.) bemutatott műveket, harmadszor Fráter-apoteózisokat, végül pedig a barát halálával kapcsolatos festményeket, metszeteket.

Istókovits Kálmán, az utóbbi témát választva, eddigi ismereteink szerint legalább hat képen is megfestette a gyilkosságot. Közülük egy, az 1947-ben a budapesti Központi Papnevelő Intézet földszinti folyosójának északi részén, egy tondóba alkotott festménye lett részben ismert, amely a gyilkosság utáni pillanatokat eleveníti meg. További öt képe magát az eseményt ábrázolja, ahol egyiken egy tőr, másik négyen pedig – az összes eddigi ábrázolással ellentétben – egy alabárd végez a baráttal.

Amint fentebb említettem, a tragikus esemény kapcsán általában csak egy-két képet, leginkább id. Matthäus Merian rézmetszetét szokták felhasználni, azonban mint láthattuk, jóval több ábrázolás is keletkezett a témában. Ezeken belül különös figyelmet érdemel Istókovits Kálmán munkássága, akinek képei művészi értékükhöz képest kevésbé vagy egyáltalán nem ismertek, ám remélhetőleg a Fráter-ikonográfia e fontos darabjai a jövőben nagyobb figyelmet kapnak.

CEEOL copyright 2019